

Dossiê - Dossier

Homenagem a Ruth Monserrat

Tribute to Ruth Monserrat

organizado por / organized by
Ana Suelly Arruda Câmara Cabral
Jorge Domingues Lopes
Lucas Barbosa de Melo
Lucivaldo Silva da Costa
Maria Cristina Macedo Alencar
Quélvia Souza Tavares
Sanderson C. Soares de Oliveira

UnB

Mÿi bê na mẽ kaben amẽ: mẽ te mẽ kaben aben jã akre kadjy

Ruth Maria Fonini Monserrat¹

Pi'ók jã na Revista bê *Em Aberto*, nẽ krĩrai bê Brasília kam, amei bê 14, n.63, mytyrwý bê jul./set. 1994, kam na amĩ ngrã.

Traduzido por
Mẽ kaben o wàpadjwýi bê
Bekroiti Xikrín²
ORCID: 0009-0004-1268-3790

Lucivaldo Silva da Costa³
ORCID: 0000-0003-1590-8989

Kubẽ kaben dja ba mẽ kuma kam i je kubẽ djumaridjã
mari kadjy. (*Brasil* kam mẽbêngôkre kunĩ)

DOI: 10.26512/rbla.v16i1.56741

Recebido em outubro/2024 e aceito em novembro/2024.

Pi'ók bê *Diretrizes para a Política de Educação Escolar Indígena do MEC* (1993) kam na *Constituição* arẽi kam: Mẽbêngôkre nhõ pi'ókjarẽjdjã kam mẽ ba nhõ kukrãdjã mari, ba i je kubẽ kukrãdjã mari, kam ba i je kubẽ kaben mari, ba i je amĩ kaben mari kadjy, kam na pi'ókjarẽjdjã kubẽ mẽ ba nhõ, kam gu mẽ ba je ba nhõ kukrãdjã kôt o ba tẽm kadjy (p.10). Nam arẽi kam mẽbêngôkre na mẽ apýi djãri kaben jarẽ nẽ apýi djãri kubẽ kaben jarẽ “kam na mẽbêngôkre pyka kunĩ kôt amĩ kaben jarẽ kam ajte kubẽ kaben djwý te mari kadjy kam kaben nhum kubẽ te mari kadjy kam na mẽbêngôkre nhõ pi'ókjarẽjdjã te mẽ mã mẽ kaben amẽ akre kadjy:

¹ UFRJ nhõ pi'ókjakredjwýi nire, pi'ók 'ã mẽ mã karõdjwýi bê Seminário Permanente de Educação e Estudos Indígenas (SEPEI) pi'ókjarẽjdjã rai bê Faculdade de Letras da UFRJ, kubẽ pi'ókjarẽjdjã rai kam apêi nẽ kam mẽbêngôkre nhõ pi'ókjarẽjdjã kam kubẽ mýja.

² Programa de Pós-Graduação em Letras nhõ pi'ókjarẽjdjwýi. E-mail na kubẽ bekroiti@gmail.com

³ Universidade Federal do Sul e Sudeste do Pará nhõ pi'ókjakredjwýi. Laboratório de Línguas, Literaturas e Culturas Indígenas “Aryon Rodrigues” (LALLIAR) kam mẽ mã mýja 'ã karõdjwýi. E-mail na kubẽ lucivaldosc@unifesspa.edu.br

a) apýi na mẽ ba djàri kute amĩ kaben ò pi'òkjarẽjdjã kam mari kadjy, jãkam dja mẽ kaben kam arẽi kòt te mari kadjy, kam dja mẽ amĩ kaben ma tẽ amũ akre kadjy;

b) apýi mẽbêngôkre djàri dja mẽ ò pi'òkjarẽjdjã kam te kubẽ kaben 'òdjwý mari kadjy, mẽ te kaben jarẽi kòt, nàrà ipêi kòt, mẽ kaben djwýi, mẽ kaben tu 'òkòt arẽ.

Dja arẽi kam ipêi, jã na tỳi. Jãkam na mẽbêngôkre nhõ pi'òkjarẽjdjã Brasil kam, dja mẽ kumrẽi: mẽprĩre te pi'òk jarẽi kam kukràdjã ma, atãri mẽ bê pi'òkjakredjwýi nhõ pi'òk jarẽi djwý ma.

Jãkam na mẽbêngôkre nhõ pi'òkjarẽjdjã kwý kam kubẽ kubẽ pi'òkjakredjwýi, nhum kwý kam mẽbêngôkre kakrit kwý djwý kubẽ mẽprĩre nhõ pi'òkjakredjwýi. Mẽ kaben bê *português* na mẽ mẽ mã akre nẽ kam kubẽ nhõ pi'òk na mẽ mẽbêngôkre nhõ pi'òkjarẽjdjã kam mẽ mã akre. Jãkam na kumãj kutã kêt - kam dja mẽ umaridjã mẽ, mẽ kukràdjã mẽ, mẽ te pi'òk mari mẽ -, jã na mẽ kunĩ te mari kam amũ mẽ 'ò kam ujarẽi kêt.

Kam na arýp apýi mẽbêngôkre nhõ pi'òkjarẽjdjã kam mẽbêngôkre bê pi'òkjarẽjdjwýi ta amĩ kaben o pi'òkjarẽjdjwýi wàpêi. Nhum mẽ bê pi'òkjakredjwýi kwý ò pi'òkjarẽi rai kêt nẽ àpêi kadjy ò pi'òk kêt. Kam na pi'òkjakredjwýi mẽ bê pi'òkjarẽjdjwýi mã pi'òk jakre ngrĩre bit, nhum mẽ mari ngrĩre. *Aritmética* kam dja mẽ kaben bê *português* kam mýja nhidi o kumokrai, kam jã na kubẽ mẽbêngôkre nhõ kêt; kubẽ kubẽ nhõ.

Mẽ te aben pydji bê *UNESCO* amei bê 1951 kam na mẽ arẽi kam mẽbêngôkre dja mẽ amĩ kaben kam pi'òk ma, ipêi nẽ arẽi ma. Jãkam na mẽ kwý mẽbêngôkre te amĩ kaben kam pi'òk jarẽi kutã kaben, kam na mẽ kwý mẽ te amẽ mẽ kaben mari kadjy kum kĩi kêt: pi'òkjakredjwýi te amẽ mẽ kaben jarẽi ngrêre, mẽ kaben kam mẽ te pi'òk mari kadjy na pi'òk mei ngrêre bit, mẽbêngôkre kaben kumei na ò 'ã pi'òk 'ò kêt, mẽ kaben nhipêi 'ò kêt, mẽ kaben ngrêre, etc. Kam na amrêbê mẽ wã jarẽ, nhum kam jãkam arýp kadjy *Programa* bê mẽ te amĩ kaben jarẽi kadjy 'ã pi'òk, kam na pi'òkjarẽjdjã kumei nẽ mẽ kaben amẽ o wàpêi.

Apýi mẽ ba djàri dja mẽ ò pi'òkjarẽjdjã kam àpêi mẽ, 'ã akre o, kam na mẽ te mẽ mẽ pi'òk jakre nhum mẽ te mari pyka kunĩ kòt amĩ kaben mari kadjy, kam dja:

a) mẽ te amĩ kaben mari kadjy na kum krai rum amei amẽ, jãkam dja mẽ arýp kubẽ kaben ro'ã mẽ kaben kòt mari o tẽ;

b) dja mẽ amĩ kaben ma nhum amei amẽ apêi nhum arýp pãi kubẽ kaben kam wadjã, nhum kam mẽ kaben djwýi kubẽ mẽ bê pi'òkjarẽjdjwýi bit kam aben mã kaben nàrà dja tu pi'òkjarẽjdjã kre kadjwýibê mẽ mã akre kadjy bit – “mẽbêngôkre kaben” –;

c) kubẽ kaben mẽ mẽbêngôkre kaben na mẽ pi'òk kòt kungrà kam mẽ mã pi'òk jakre, etc.

Kam na mẽbêngôkre kaben djwýi kam mẽ te mẽ mã pi'ók kwý rai nẽ akre kadjy: kajôjkôt pi'ók jakre, mẽ kaben amẽ akre kadjy nẽ kam ajte kubẽ kaben kôt o wapa, mẽ te amĩ kaben amýi týi mẽ àpêjdjà kam amẽ o kaben kadjy (cf. González Lorenzo, 1985).

Kajôjkôt pi'ók jakre – kam na mẽ arýp arẽi kam, dja mẽbêngôkre prĩre te amĩ kaben ma te kubẽ kaben mari kêtêri (kam na mẽ te pi'ók mari djwýi kubẽ kaben kam kaben nẽ arýp amũ mari o ba) – jãkam na mẽ te pi'ók jakre tum 'ã amĩ akre, kam na mẽbêngôkre mẽ kubẽ nĩ bôit te amĩ kukràdjà o biknoro, kam kubẽ nhõ kukràdjà mari bit mẽ kum kĩi.

Kam na mẽ te mẽ kaben pi'ók amẽ kôt pi'ók jakre kadjy, jã na kumai kutã kêt mẽbêngôkre kaben mã na kajôjkôt pi'ók jakre mei kêt “kam dja arýp mẽbêngôkre kaben mã rerekre jadjà” (id., ibid., p.142). Jã na mari kadjy rerekre, mýi na amirin o: kam na mẽ 'õ te mẽ kaben mẽ, mẽ kukràdjà týi kadjy mýja õ nhipêi kêt, nàrà kadjy pi'ókjakredjwýi te pi'ók jarẽi rai kêt, mẽ te pi'ók jakre kadjy pi'ók 'õ kêt etc, kam dja mẽ prĩ 'ã arýp amĩ kaben o biknoro mõi.

Gwai arýp ba i je kãjmã pi'ók mũi kam, gwajba mãi kutã kêt. Kam na gwajba bêngôkre ba nhõ pi'ókjarêjdjà kadjwýibê ba ije amĩ kaben mari týi kadjy, mẽ kaben amẽ kam mẽ te pi'ók mari jã dja mẽ bam týi jadjà, jãkam dja gu mẽ amĩ kaben amýi týi amĩ nhõ kukràdjà amĩ mari kadjy, kubẽ te mari kadjy.

Mẽbêngôkre kaben jã mẽ bẽ pi'ókjarêjdjwýi bit te kam aben mã kaben kêt, nẽ mẽ te pi'ók jarẽi kumokrai kam bit kêt, nàrà mẽ kaben jakre kadjy bit kêt. Mẽbêngôkre kaben 'ã dja mẽ pi'ók mari rai, o ny, amũ kamẽ, kam kukràdjà janhô, mẽ te jã nhipêi kadjy dja mẽ kunĩ aben kôt kuma – kumrẽi dja mẽ bẽ pi'ókjakredjwýi bẽ ngôkre – dja mẽ kunĩ katát kuma, nhum kam arýp amirin.

Jã na arýp mẽ kunĩ te mari, kam kadjy mýja 'õ nhipêi kêt, jã na kumãi kutã kêt. Mẽbêngôkre pi'ókjakredjwýi mẽ, mẽbêngôkre kunĩ mẽ apýi mẽ àpêjdjà kam mẽ kôt kangõi jã mẽ, mẽ àpêjdjà bẽ MEC mẽ, mẽ bẽ *Comité de Educação Escolar Indígena*, mẽ jã na mẽ kaben kam gẽ mẽbêngôkre mẽ mã pi'ók jakre. Kam dja, arýp pi'ókjarêjdjà kre kadjwýjbê amĩ kaben amýi týi rã'ã. Jã te amirin kadjy dja mẽ bẽ pi'ókjakredjwýi nhãp tẽm kêt nẽ pi'ókjarêjdjà kre kadjwýjbê dja, nẽ kadjy õ pi'ókjarẽi, kam dja:

a) mẽ arýp pi'ók jarẽ kam kubẽ nhõ apýi õ kukràdjà djwý ma, nẽ kam arýp kubẽ nhõ kukràdjà ma amĩ nhõ kukràdjà ma, jã kam dja mẽ arýp “kam dja mẽ amĩ kukràdjà ma, amĩ kukràdjà amýi týi nẽ kubẽ ngôkre rã'ã, kam dja gu mẽ arýp kubẽ mẽ aben kam ba mei kumrẽi” (*Diretrizes para a Política Nacional de Educação Escolar Indígena*, 1993, p.12); kam dja arýp mẽ te kuben kaben “mari mei” kadjy;

b) kam dja mẽ kadjy mẽ bê pi'òkjakredjwýi mã mẽ mã 'ã pi'òk jakre, jàkam dja kumokrai rum mẽ mã amĩ kaben kam pi'òk jakre; nẽ kam arýp amũ te mẽ mã pi'òk jakre kadjy nhum mẽ pi'òk ma, jã dja te o biknoro kêt (atemã mẽ kukràdjà, mẽbêngôkre nhõ kukràdjà) mẽ te pi'òk mari/arẽi kadjy amĩ kukràdjà 'ã kuma;

c) kam dja mẽ amĩ kukràdjà 'ã pi'òk ma, te amũ mari kadjy, kam dja mẽ amĩ nhõ kukràdjà ma 'ã ujarẽi kadjy, dja mẽ jã mari kêt nẽ te amũ akre kadjy kumãĩ kutã kêt.

Kum krai rum na pi'òk kam arẽi kam mẽ te amĩ kaben amẽ mari kadjy nẽ te mẽ kukràdjà amẽ mari kadjy mẽbêngôkre nhõ pi'òkjarẽjdjã kam arẽ, jã na kubê mýja kumrẽi, kam na mẽ kadjy pi'òk kam kunhõ nhum *mẽ bê pi'òkjakredjwýi bê ngôkre te mẽ kaben amẽ mari, mẽ kukràdjà amẽ mari kadjy*.

Pry jã na kubê mýja kumrẽi kubẽ mẽ mẽ te aben kotkangõi kadjy (pi'òkjarẽjdjwýi/pi'òkjakredjwýi te pi'òk mari o tẽ) (mẽ bê mýja/ apýi mẽ te pi'òk mari djari), jã na arýp amĩ kumokrai o mõi, tumràp dja mẽ arýp mẽ mẽ pi'òkjakredjwýi mẽ ngôkre mẽ kubẽ arýp te *curso* mẽ *Magistério Indígena* mari kadjy.

Mẽ te pi'òkjarẽjdjã kam kubẽ kaben “mari” kadjy, dja mẽ “ipêi” ma dja “amũ o tẽm”, amĩ kaben 'ã pi'òk nẽ nhipêi, dja mẽ katat kuma nhum mẽ kaben amẽ nhõ *programa* 'õ mẽ mã akre kadjy.

Dja gwai Widdowson kêt kuma (1987, ta jã na Hornby nhõ pi'òk 'ã arẽ, amei mẽ 1946), mẽ te amĩ kaben mari kadjy na kam kukràdjà mẽ amẽ ikjê kêt: “mẽ te amĩ kaben mari”, “mẽ te amĩ kaben mari kam aben mã kaben kadjy” nẽ “mẽ te amĩ kaben jarẽi nẽ kam kukràdjà mari kadjy”.

Amẽ mẽ kaben kam kukràdjà jã na mẽ te kam aben mã kaben kadjy. Amrêbê na mẽ mari kam dja mẽ mẽ kaben kam kukràdjà ma arýp kam kaben – kum krai rum na mẽ mari kam dja mẽ kaben kam kukràdjà ma nhum ijukri arýp mẽ kam kaben; nhum àtum nhum mẽ arýp atemã kuma kam mẽ te mari kam dja mẽ amĩ kaben jarẽ arýp te amĩ kaben mari kadjy – jàkam “amẽ mẽ kaben kam kukràdjà jã mẽ te amĩ kaben kam kukràdjà 'ã a jarẽ kam mẽ te amĩ kaben jarẽi mẽi kadjy” (Widdowson, 1987, p.174).

Widdowson na kam tin pram, te gwajba nhõ præk mẽ te mẽ bê pi'òkjakredjwýi mã pi'òk jakre jã, Widdowson na mẽ kaben kam kukràdjà mẽ amẽ ikjê kêt kubê “mẽ te amĩ kaben jarẽi nẽ kam kukràdjà mari kadjy” kam tin pram. “Mẽ te mẽ kaben mari rai” kadjy “dja mẽ mẽ kaben kam àpêi rai. Mẽ te jã mari kam dja mẽ arýp mẽ kaben ma, kam te kukràdjà mari kadjy. Mẽ kaben 'òdjwý kêt, dja mẽ mẽ kaben ma, kam te mẽ kukràdjà mari kadjy” (id., ibid., p.175).

Kãjmã na pi'òk kam arẽi kam mẽ te amĩ kaben jarẽi nẽ kam kukràdjà mari kadjy mẽ te mẽ kaben mari rai kadjy mẽ dja mẽ mẽ kaben kam àpêi rai

jã 'ã na mẽbêngôkre kunĩ arêi kam: “*kubẽ kaben* dja ba mẽ kuma kam i je kubẽ djumaridjã mari kadjy”.

Pi'òk jãkam dja mẽ amĩ kaben ma kam kubẽ nhõ kukràdjã ma, jã na mẽbêngôkre nhõ pi'òkjarẽdjã kubẽ mỳja kumrẽi. Dja mẽ mẽ mã kaben bit jakre, kam kukràdjã mẽ mã arêi kêt nhum mẽ kam arỳp te kam kukràdjã mari kêt kam dja mẽ te mẽ kukràdjã “umaridjã 'õ mari kêt, nẽ kam mẽ te mẽ kaben jarẽdjwỳi kam tin pram kêt” kam na “umaridjã” anẽ.

Kajmã na pi'òk amẽ ikjê kêt mẽ te mẽ kaben mari/arêi kadjy jã na kubẽ mỳja kumrẽi. “Wãi na pi'òk kam mẽ kaben 'ã mẽ te pi'òk nhipêi nẽ mari kadjy” (Widdowson,

1987, p. 180). Kam dja mẽbêngôkre kubẽ kaben bit ma, nàrà jã pydji kuma kam arỳp amẽ mẽ kukràdjã mari kêt, jã dja kôtkangõ, dja mẽ kubẽ kaben ma nhum arỳp amũ kaben djwỳi kôtkangõ nhum arỳp mỳja ma.

Jãkam dja mẽ kwỳ kam umaridjã ma te amĩ kaben mari o amũ mẽ kaben 'òdjwỳ ma – mẽbêngôkre kaben kam na mẽ te amĩ nhõ kukràdjã mari amũ aben mã arêi kadjy: djari jã te mẽ kaben jarêi kanhêrê kêt? “mẽ te amĩ kaben mari kadjy kraje mỳja djwỳi 'õ te kanhêrê kêt. Jã kêt, amĩ kaben dja mẽ kuma, kam arỳp kôt amĩ nhõ kukràdjã ma, kam kôt te aben mã kaben nẽ kam te mỳja mari kadjy. Jãkam na mẽ te mỳja mari kôt arỳp amĩ kaben mari kadjy” (id., ibid., p.178).

Pi'òknhipêidjwỳi na mẽ kaben mũi kam nhum mẽ te mẽ kaben aben jã akre kam kukràdjã mari kadjy, dja mẽ kadjy pi'òk nhipêi nhum mẽ kam te 'ã pi'òk mari kadjy. Jã na mẽ kwỳ arỳp o wàpêi kraje kadjy pi'òk 'õ kêt, apỳi mẽ kaben djari dja mẽ mẽ kôtkangõ nhum mẽ te mẽ kaben mari kadjy. Widdowson na mã karõ kam mẽ mã kum dja mẽ mẽ mã pi'òk jakre nhum mẽ kam amĩ kukràdjã ma, amĩ kaben ma.

Mẽbêngôkre bẽ pi'òkjakredjwỳi nhõ pi'òk jarêi kam dja pi'òk nhum mẽ te kam aben jã mẽ kaben jakre kadjy jã dja mẽ kôtkangõ nhum mẽ kôt omũ, o watop – tãpkam dja mẽ kubẽ kaben kam kukràdjã ma – apỳi mẽ kaben djwỳi jã na kraje mẽ kaben 'ã mẽ te pi'òk nhipêi nẽ 'ã ujarêi kêt.

Mẽ bẽ pi'òkjarẽdjwỳi dja mẽ te mẽ kaben aben jã akre ja 'ã dja mẽ pi'òk ma mẽ ba kaben, apỳi pi'òk nhipêidjã ja kam, mẽ ba kaben nàrà kubẽ kà jaka kaben mẽ (mẽ ba nhõ kam dja, mẽbêngôkre kaben nẽ kubẽ kaben), “mẽ kaben jãkam dja mẽ umaridjã ma kam 'õ kukràdjã ma, apỳi mẽ kaben kam mẽ kaben ngjêi jã dja mẽ õ kukràdjã ma, etc. Mẽ kwỳ na mẽ pi'òk kam umaridjã mẽ, myt mẽ, mỳja 'õ te amirin jã jabjêrê, apỳi mẽ kaben djari mẽ te ipêi jã; nàrà apỳi mẽ aben kuri ba djari na mẽ aben mã kaben kam kaben nẽ ajmã mẽ te aben mã kaben o nẽ ajmã aben kam mei kadjy nẽ” (Widdowson, 1987, p.177).

Mẽ kaben amẽ 'ã pi'òk jã na mẽ kum mari pram, jã na kajôjkôt pi'òkjarẽdjwỳi kam nõ, jãkam dja arỳp kum mari pram nẽ kam te mỳja

mũi kadjy nẽ kam te kaben nhõ kukràdjã ma nẽ “mẽ ’òdjwý” kaben kam kukràdjã ma amĩ nhõ kukràdjã ma “mẽ ’òdjwý” kukràdjã ma.

Mẽ kaben o mẽ àpêi na kubẽ mýja kumrẽi – mẽbêngôkre kaben mẽ kubẽ kaben – mẽ kaben kam kukràdjã maridjwýi dja mẽ bê pi’òkjarẽjdjwýi kôtkangô. Mýi na mẽ kaben kam kukràdjã maridjwýi mẽ te mẽ kaben amẽ jakre kadjy mari o? Mýi pi’òk o dja mẽ àpêi?

Mẽ bê pi’òkjakredjwýi te aben pydji kam dja me pi’òk jã o wàpêi, mẽ jã na mẽ arýp kàjbẽ amĩ kaben nhipêi ma (apýi mẽbêngôkre kakrit arýp te kubẽ kaben jarẽi jã na jãkam arẽi kêt). Mẽ bê mẽ kaben kam kukràdjã maridjwýi nãrãi apýi mẽ kaben kôt ku’ê jã na te amirin kêt. Apýi pi’òk kam na mẽ bê pi’òkjarẽjdjwýi mẽ pýi mẽ kurum mrã, nhum kwý kam mẽ kumei nẽ apýi ò mẽ kurum mrã. Apatmã na mẽ te mẽ’ò mýja kam te amirin mũi kêt, jã na wýi nẽ amei bê 1993 kam amirin.

Mẽ bê pi’òkjarẽjdjwýi/pi’òkjakredjwýi te aben præk. Pydji na kikre kam arýp kubẽ pi’òkjakredjwýi nẽ arýp mẽbêngôkre kaben kam mẽ mã pi’òk jakre o tẽ, gẽ mẽ kunĩ te amĩ kaben kam kaben kadjy. Apýi mẽ kaben nhipêi okudjari rã’ã. Mẽ bê mẽ kaben kam kukràdjã maridjwýi arýp te pi’òk nhipêi jã nhum kubẽ ngôkre kubẽ pi’òjakredjwýi kuby, arýp te o mẽ o wàpêi kadjy.

Mẽ bê mẽ kaben kam kukràdjã maridjwýi na mẽ mã pi’òk ’ã mẽ mã karõ nhum mẽ ’ã pi’òk kamrêk amẽ apêi. Kumokrai kam dja mẽ kunĩ mã àpêi jarẽ: dja mẽ ò pyka karõ nhipêi nẽ kam ò pry nẽ ò kikre, ò ngô jã ’ã mẽbêngôkre kaben kôt ipêi nẽ kubẽ kaben kôt ’ã idji nhipêi. Atãri dja mẽ kunĩ mẽ kaben ’ã nhỹ nhum mẽ ’ò arýp mẽ kaben kôt rẽi o tẽ ’ò okudjari jabjêrê. Mẽ bê mẽ kaben kam kukràdjã maridjwýi dja apýi mẽ te mẽ kaben nhipêi ’ã amĩm no’òk. Nhum atãri, mẽ kam ýrýdjwýi jã amĩm ò pi’òk ’ã ngô kam ’ã ujarẽj nhipêi. Pi’òk ’ã dja mẽ (pi’òk kam dja mẽ amĩ kaben ngrire bit ipêi) pi’òknhipêjdjã ’ã dja mẽ bê pi’òknhipêidjwýi ipêi nẽ kam aben mã arẽ. Kam dja arýp, mẽ bê mẽ kaben kam kukràdjã maridjwýi apýi mẽ te mẽ kaben nhipêi jã ’ã pi’òk no’òk nhum mẽ kunĩ ’ã ýrý te kôt mẽi kadjy.

Mẽ te mẽ kaben maridjwýi na ò pi’òk kumei jã na mẽ te pi’òk jarẽi rai kam bit aben mã ’ã ujarẽi apýi te mẽ pi’òk nhipêi jãkam. Dja mẽ mẽbêngôkre kaben mẽ kubẽ kaben aben jã akre kam o ipêi ma (mýi na mẽ kaben amĩ nhipêi o, mýi dja mẽ mẽ kaben o watop o) mẽ kaben kam mẽ kaben jã dja gu mẽ kum: *paradigma possessivo nominal, o sistema número/pessoa no verbo, a pluralidade nos nomes, os modos verbais*, ajte kumei rã’ã. Mẽ bê pi’òkjarẽjdjwýi mẽ, mẽ bê pi’òkjakredjwýi na mẽ pi’òk nhipêi nẽ kôt kurẽ, mẽ jã na mẽ pi’òk nhipêi, pi’òk jã dja *livro* kumokrai kam wadjã nhum mẽ te arẽi kadjy, jã dja mẽ te pi’òkjarẽjdjã kam o mẽprĩre o wàpêi kadjy.

Ap̃yi mẽ ba djàri na mẽ ar̃yp kaben kam pi'òk 'ã ujarẽi na mẽ mry 'ã ujarẽ ma, bà kam pidjy 'ã ujarẽi ma, jã kad̃jw̃yibẽ na mẽ te mẽ kaben amẽ mari kad̃jy, nàrà mẽ kaben kam m̃yja 'ã karõ te am̃i jakre jã ap̃yi mẽ õ kukràdjã kam.

Mẽbêngôkre kaben 'ã mẽ te pi'òk mari jã – dja mẽ kunĩkõt mẽbêngôkre kaben mẽ kubẽ kabẽ aben jã akre kuma – kam amẽ m̃yja: kum krai dja mẽ *gramática descriptiva* nhipêi nẽ kam mẽ kaben kam kukràdjã ma, nẽ atãri *gramáticas pedagógicas* nhipêi nhum pi'òkjarẽjd̃jw̃yĩ te kam pi'òk mari kad̃jy; nẽ atãri, dja mẽbêngôkre kubẽ ma nẽ pi'òkjarẽjd̃jw̃yibẽ kuma, kam ar̃yp mẽ kaben ma jãkam bit dja mẽ ar̃yp kubẽ djumarid̃jã ma, nẽ kam kubẽ nhõ kukràdjã ma am̃i nêrẽ kaben nẽ õ kukràdjã nêrẽ kaben kad̃jy. Na mẽ kad̃jy am̃i ma (*sonho?*) am̃imaprĩ kõt dja mẽ krãptĩ mẽ bẽ pi'òk̃kred̃jw̃yĩ (mẽbêngôkre bẽ pi'òk̃jakred̃jw̃yĩ djãpêi na kubẽ m̃yja kumrẽi) ar̃yp te mẽbêngôkre nhõ kukràdjã 'ã pi'òk nhipêi nẽ o watop, ap̃yi área djàri – pi'òk jãkam dja mẽ ap̃yi mẽbêngôkre kaben kam mẽ kaben ny ngjêi 'ã pi'òk nhipêi, nẽ mẽ kukràdjã ny ngjêi 'ã pi'òk nhipêi, nẽ mẽ kaben àpai 'ã pi'òk nhipêi, nẽ mẽ kukràdjã àpai 'ã pi'òk nhipêi, nàrà mẽ kaben mẽ mẽ kukràdjã ar̃yp 'ã pi'òk nhipêi, jã na kunĩ kubẽ m̃yja kumrẽi. Jã kad̃jy dja: mẽbêngôkre pi'òk̃jakred̃jw̃yĩ dja mẽ am̃i kaben 'ã pi'òk ma te ipêi kad̃jy, kam dja mẽ kubẽ am̃i kaben 'ã te m̃yja jabjêrêdjw̃yĩ kad̃jy.

Dja mẽ m̃yja jã nhipêi – kumokrai rum dja mẽ mẽbêngôkre anẽ nhum m̃yja ma kam ar̃yp õ pi'òkjarẽjd̃jã kam o mẽprĩre o wãpêi – mẽbêngôkre te õ pi'òjarẽjd̃jã kam am̃i kaben jarẽi jãkam bit dja gu mẽ ar̃yp kum mẽ te mẽ kukràdjã amẽ mari jarẽ kum mẽ kaben mẽ te amẽ mari jarẽ.

Mẽ àpêi nhipêi kad̃jy pi'òk

Brasil. 1993. Diretrizes para a política nacional de educação escolar indígena. Brasília, MEC.

Gonzalez Lorenzo, Manuel. 1985. *Bilingüismo en Galicia: problemas y alternativas*. Santiago de Compostela, Universidad de Santiago de Compostela.

Widdowson, H.G. 1987. Estudio del lenguaje y aprendizaje del lenguaje. In: SIGUAN, M. (Coord.). *Lenguay educación en Europa*. Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias. p.171-180 (ICE. Colección seminario, 19).